

RAZVOJ KAPACITETA FORENZIČKOG RAČUNOVODSTVA

2.

Snežana Knežević • Aleksandar Živković • Stefan Milojević
Jasmina Paunović • Dragomir Dimitrijević
Vesna Bogojević Arsić • Tijana Obradović

Forensic Accounting

UVOD

Ljudi već dugo koriste novac. Bilo je i onih koji su pronašli načine da na prevaran način stiču svoje bogatstvo. U moderno doba, šeme koje su zločinci koristili poprimile su oblik finansijskih prevara i "scams."¹ Prevaranti cvetaju tamo gde se mi ne bojimo da smo prevareni ili prevaranti primenjuju tehnike društvenog inženjeringa koje na varljiv način umanjuju naše strahove.² Računovodstvene prevare su u porastu. Niko ne zna razmere komercijalne prevare. Ne možemo ih izmeriti zato što zavise od broja prijavljenih prevara.³ Kriminal je verovatniji ako pojedincima nedostaju veštine i resursi da se nose s naporima na zakonit način, a oni uključuju veštine rešavanja problema, finansijske resurse i odabrane osobine ličnosti.⁴ Ekonomski kriminal poput prevara i pronevera mogu da čine pojedincima i kompanije, što je podstaknuto nemogućnošću postizanja ekonomskih ciljeva legalnim putem. Prevarne radnje po svojoj prirodi nose u sebi elemenat prikrivanja i sprege više zaposlenih, upravljačke i rukovodeće strukture treba da imaju sistematična saznanja o postojanju specifično osmišljenih kontrolnih postupaka usmerenih protiv manipulacija.⁵ Jedna od najznačajnijih uloga koje sistem korporativnog upravljanja u preduzeću ima je da osigura kvalitet finansijskog izveštavanja ili kvalitet zarade.⁶ Prevarne radnje po svojoj prirodi nose u sebi elemenat prikrivanja i sprege više zaposlenih, upravljačke i rukovodeće strukture treba da imaju sistematična saznanja o postojanju specifično osmišljenih kontrolnih postupaka usmerenih protiv manipulacija.⁷

Razne ključne reči korišćene su za opisivanje prevare (prevarne radnje), kao što su: (prevara je) „namerno“, „svrsishodno delo“, „propust“, „otkrivanje manje informacija“, „lažno predstavljanje“, „neotkrivanje relevantnih informacija“, „prikrivanje“, „varanje“, „obmanjuju investitore“ i „obmanjuju vlasnike firmi, regulatore i zainteresovane strane.“ Ove ključne reči upućuju na to da je reč o pokušaju

1 Volny, P. (2013), *Understanding financial frauds and scams*. The Rosen Publishing Group, Inc, New York, NY.

2 Simpson, S. S. (2009), *The Criminology of White-Collar Crime*. Simpson, S.S. & Weisburd, D. (Eds) Springer Science & Business Media.

3 Cenap, I. (2014), *Common grounds of accounting scandals reflected on Wikipedia*, *Journal of Money Laundering Control*, 17(4), 440-474. <http://dx.doi.org/10.1108/JMLC-10-2013-0037>.

4 Agnew, R. (2002), *Experienced, Vicarious, and Anticipated Strain: An Exploratory Study Focusing on Physical Victimization and Delinquency*, *Justice Quarterly*, 19, 603-632; Agnew, R. (2006). *Pressured Into Crime: An Overview of General Strain Theory*. New York: Oxford University Press; Agnew, R, Brezina, T, Wright, J. P., and Cullen, F. T. (2002). *Strain, Personality Traits, and Delinquency: Extending General Strain Theory*. *Criminology*, 40, 43-72.

5 Petković, A. & D. Cvetković (2018), *Interne kontrole protiv kriminalnih radnji u funkciji pouzdanog finansijskog izveštavanja*, *Revizor*, 21(82), 33-44.

6 Cohen, J., G. Krishnamoorthy & A. Wright (2004), *The corporate governance mosaic and financial reporting quality*, *Journal of Accounting Literature*, 23, 87-152.

7 Petković, A. i D. Cvetković (2018), *Interne kontrole protiv kriminalnih radnji u funkciji pouzdanog finansijskog izveštavanja*, *Revizor*, (21) 82, 33-44.

pojedinaca, zaposlenih i menadžera u preduzeću da steknu novčanu korist koja se ne bi ostvarila bez preduzimanja takvih radnji.^{8 9 10}

Prevara u finansijskim izveštajima (FSF) u poslednjih nekoliko godina koštala je učesnike na tržištu, uključujući investitore, poverioce, penzionere i zaposlene, više od 500 milijardi dolara. Učesnici na tržištu kapitala očekuju da budno i aktivno korporativno upravljanje osigura integritet, transparentnost i kvalitet finansijskih informacija.¹¹ Međutim, u realnom ambijentu, to nije uvek tako. Prevara u finansijskim izveštajima predstavlja ozbiljnu pretnju poverenju učesnika na tržištu u objavljene revidirane finansijske izveštaje.¹²

Za razliku od forenzičkog računovodstva, ispitivanje prevara je reaktivna istraga koja je pokrenuta da identifikuje specifična kršenja fiducijarnih odnosa zasnovanih na pojedinačnim sumnjama da se prevara dogodila ili da bi se mogla dogoditi.¹³ Prevara (*fraud*) se obično odnosi na širi i teži zločin, pri čemu „scam” predstavlja jednu vrstu prevare. „Scam” neizostavno uključuje novac, dok za prevaru to nije uvek tako, jer prevara može ali i ne mora uključivati novac u svim okolnostima. „Scam” može biti šema ili poslovna transakcija koja uključuje novac sa namerom da prevari jednog ili grupu ljudi. Kod „scam”-a žrtva uvek gubi novac, ali u prevari to može naneti loš ugled osobi ili organizaciji, a takođe može dovesti do novčanih gubitaka.¹⁴ „Scam” može biti šema ili poslovna transakcija koja uključuje novac, a obavlja se putem e-pošte, telefona i tekstualnih poruka ili društvenih medija. Sume uključene u prevare mogu iznositi gubitke u milionima dolara, dok „scam” uključuje manje gubitke jer su uglavnom usmereni na nekoliko žrtava za niže iznose. Osoba koja vrši prevaru zove se „scamster”, a ona koja vrši prevare je prevarant (*fraudster*).

Postojanje i postojanje finansijskih skandala, prevara, i s tim povezanih finansijskih kriza podstakli su veći interes i potražnju za forenzičkom računovodstvenom praksom, uključujući ispitivanje prevara. Poslovne škole i računovodstveni programi širom sveta doprinose pripremi najetičnijih i kompetentnijih budućih poslovnih lidera i računovođa koji treba da obrate pažnju na forenzičko računovodstvo i integrišu edukaciju iz forenzičkog računovod-

8 Ozili, P. K. (2020), *Advances and issues in fraud research: a commentary*. *Journal of Financial Crime*, 27(1), 92-103, <https://doi.org/10.1108/JFC-01-2019-0012>.

9 Özkul, F. U. & A. Pamukçu (2012), *Fraud Detection and Forensic Accounting*, In book: *Emerging Fraud: Fraud Cases from Emerging Economies*, Caliyurt, K. & Idowu, S.O. (Eds.), pp.19-41, DOI:10.1007/978-3-642-20826-3_2.

10 Apostolou, B., J. M. Hassell, S. A. Webber & G. A. Sumners (2001), *The Relative Importance of Management Fraud Risk Factors*, *Behavioral Research in Accounting*, 13(1), 1-24, DOI:10.2308/BRIA.2001.13.1.1.

11 Rezaee, Z. (2002), *Financial statement fraud: prevention and detection*, Wiley, New York, NY.

12 Rezaee, Z. (2005), *Causes, consequences, and deterrence of financial statement fraud*, *Critical Perspectives on Accounting*, 16, 277-298.

13 Smith, G. S. & D. L. Crumbley (2009), *Defining a Forensic Audit*, *Journal of Digital Forensics, Security and Law*, 4(1), DOI: <https://doi.org/10.15394/jdfsl.2009.1054>.

14 <https://frauds-detection.com/scams-vs-frauds>, pristupljeno 02. 02. 2020.

stva u računovodstveni kurikulum.¹⁵ Kurikulum iz forenzičkog računovodstva se definiše kao multidisciplinarni kurikulum u poboljšanju kritičkog mišljenja rešavanja nestrukturiranih problema i usmene i pisane komunikacije.¹⁶

Pojedinci i preduzeća mogu biti žrtve prevare. Vrste prevara mogu uključivati sledeće vrste:¹⁷

- prevara u bankovnom računu,
- prevara iz koristoljublja,
- prevara u poslovnom trgovanju,
- prevara u dobrotvorne svrhe,
- prevara u pružanju usluga računarskog softvera,
- prevara sa izlascima,
- prevara na kućnom pragu,
- prevara u zapošljavanju,
- kockarska prevara,
- praznična prevara,
- prevara identiteta i identifikacija krađe,
- prevara u osiguranju,
- lutrijska prevara,
- hipotekarna prevara,
- onlajn prevara,
- prevara imovine i
- prevara s tiketima.

Pitanje nastanka prevarnih radnji može se razmatrati i prema tome ko ih više vrši, muškarci ili žene. Često se tvrdi da su žene manje sklone riziku od muškaraca. U istraživanju Iqbal *et al.*¹⁸ utvrđeno je da muški rukovodioci više naginju riziku angažujući se u većoj prodaji akcija vezanih za diverzifikaciju nego žene rukovodioci. Osoba koju karakteriše prevarno ponašanje je verovatno muškog pola. Informacije iz Australijskog biroa za statistiku (*Australian Bureau of Statistics – ABS*), ukazuju da su muškarci osuđeni za prevaru 1994. nadmašili žene za skoro šest prema jedan, premda je ova statistika bila za

15 Rezaee, Z., D. Lo, M. Ha, M. & A. Suen (2016), *Forensic Accounting Education and Practice: Insights From China*, *Journal of Forensic & Investigative Accounting*, 8(1), 106–119.

16 Barnes, J. (2020), *Fraud detection: forensic accounting education and cfe designation impact on auditor's confidence level*, *Journal of accounting and Finance*, 20(4), 62–75.

17 *Fraud and Scams*, raspoloživo na: <https://www.lincs.police.uk/reporting-advice/fraud-and-scams/>, pristupljeno 02. 11.2020.

18 Iqbal, Z., O. Sewon & H. Baek (2006), *Are Female Executives More Risk-Averse than Male Executives?* *Atlantic Economic Journal*, 34(1), 63–74, DOI: 10.1007/s11293-006-6123-9.

sve nastale prevare, a ne samo prevare zaposlenih.¹⁹ Iako je neravnopravnost polova mnogo manja u Norveškoj nego u Sjedinjenim Državama, čini se da je jaz među polovima u norveškom kriminalu belih okovratnika skoro identičan onom koji je primećen u Sjedinjenim Državama. Od 329 osoba identifikovanih u novinskim izveštajima, samo 22 (6,7%) su bile žene.²⁰ Rezultati istraživanja Cumming *et al.*²¹ pokazali su da prisustvo žena u upravnom odboru umanjuje mogućnost nastanka prevare sa hartijama od vrednosti. Adhikari *et al.*²² su analizirali uticaj menadžerki i otkrili da postoji negativna veza između procenta najboljih žena rukovodilaca i iznosa korporativnih sporova. Istraživanja su takođe pokazala da su žene menadžeri pozitivnije kada je reč o etičkom kodeksu (Ibrahim *et al.*²³). Steffensmeier *et al.*²⁴ su pokazali da postoji samo minimalno učešće žena u korporativnim kriminalnim mrežama. Rezultati istraživanja Lenard *et al.*²⁵ govore da je manje verovatno da će se kompanija uključiti u prevarno finansijsko izveštavanje kada postoji bar jedna žena u svojstvu izvršnog direktora (CEO) ili jedna žena kao član upravnog odbora. Uprkos ogromnoj količini informacija koje su danas dostupne u vezi sa sprečavanjem i otkrivanjem prevara i zloupotreba, prevare se nažalost i dalje dešavaju i ostaju neotkrivene sve dok ne dostignu katastrofalne nivoe. Iako niko sa sigurnošću ne zna da li se trenutna učestalost pojavljivanja može pripisati većem broju prevara, nasuprot boljim merama otkrivanja koje su danas dostupne, jasno je da su posledice nastale zbog aktivnosti pojedinaca i organizacija u sprovođenju šema prevare imale mali uticaj na odvratanje od njihovog budućeg pojavljivanja. Iako obezbeđuje sigurnost posla forenzičkim istražiteljima, to je znak da su i dalje potrebne značajnije posledice kako bi se zaustavio rastući problem prevare.²⁶

Prevara je jedan od efikasnih faktora za smanjenje pouzdanosti finansijskih izveštaja i odnosi se na veliku distorziju finansijskih podataka na način

19 Australian Bureau of Statistics (ABS) (1994). *Prisoners in Australia 1994: Results of the 1994 Prison Census*, Canberra, ABS.

20 Benson, M. L. & P. Gottschalk (2015), *Gender and white-collar crime in Norway: An empirical study of media reports*, *International Journal of Law, Crime and Justice*, 43(4), 535–552. doi:10.1016/j.ijlcrj.2015.01.001.

21 Cumming, D., T. Y. Leung & O. Rui (2015), *Gender diversity and securities fraud*, *Academy of Management Journal*, 58(5), 1572–1593.

22 Adhikari, B.K., A. Agrawal & J. Malm (2015), *Do women stay out of trouble? Evidence from corporate litigation*, working paper, Miami University, Oxford, OH, Raspoloživo na: <http://ssrn.com/abstract=2627846>, pristupljeno 12. 02. 2021.

23 Ibrahim, N., J. Angelidis & I. M. Tomic (2009), *Managers' attitudes toward codes of ethics: are there gender differences?* *Journal of Business Ethics*, 90(3), 343–353.

24 Steffensmeier, D.J., J. Schwartz & M. Roche (2013), *Gender and twenty-first-century corporate crime: female involvement and the gender gap in Enron-era corporate frauds*, *American Sociological Review*, 78(3), 448–476.

25 Lenard, M. J., B. Yu, E. A. York & S. Wu (2017), *Female business leaders and the incidence of fraud litigation*, *Managerial Finance*, 43(1), 59–75. doi:10.1108/mf-04-2016-0123.

26 Friedrich, C. (2021), *Private Investigations and Self-Disclosure of Suspected Fraud: Experimental Evidence on Forensic Accounting Services*, *Behavioral Research in Accounting*. <https://doi.org/10.2308/BRIA-2020-045>.

koji obmanjuje korisnike.²⁷ Prevarno (lažno) finansijsko izveštavanje (*Fraudulent financial reporting – FFR*) nastaje zbog toga što top menadžeri koji prikazuju računovodstvene brojke namerno lažno predstavljaju osnovne ekonomske uslove za unapređenje sopstvenog ekonomskog interesa.²⁸ Menadžeri zaradom mogu upravljati primenom računovodstvenih politika koje „zaobilaze” računovodstvene standarde (GAAP ili IFRS), kako bi dostigli očekivanu zaradu, bez činjenja prevare. Upravljanje zaradom nastaje kada menadžeri, nezavisno od toga što poštuju zakon, mogu prevariti zainteresovane strane (investitore, kreditore i druge) po pitanju ekonomskih pokazatelja preduzeća.²⁹ Čini se da je maksimizacija profita jedan od glavnih ciljeva kompanija u današnjem kompleksnom i visokokonkurentnom poslovnom svetu; stoga se važna uloga finansijskih izveštaja na tržištu kapitala ne može zanemariti,³⁰ a još manje problem prevarnog finansijskog izveštavanja i posledice koje ono prouzrokuje po proces poslovnog odlučivanja.

Mnogi korporativni skandali i prevare pokrenuli su važna društvena pitanja o odgovornosti profesije revizije i uloge revizora. Naime, postoji razlika između onoga što revizori rade i onoga što javnost očekuje od njih. Revizija pruža razumnu garanciju, a ne apsolutno osiguranje da finansijski izveštaji nemaju materijalno značajnih pogrešaka.³¹ Otkrivanje prevara koje štete zdravlju organizacije leže na revizorima koji su odgovorni da budu čuvari dobre prakse finansijskog izveštavanja. Teško je otkriti prevaru jer je često sprovode zaposleni s visokom motivacijom i sposobnostima.³² Osim menadžmenta, prva linija odbrane od računovodstvenih grešaka organizacija je interni revizor, čije se odgovornosti protežu izvan procesnih funkcija transakcijskog računovođe. Funkcija internog revizora je u tome da izveštava o adekvatnosti internih kontrola, tačnosti i ispravnosti transakcija, obimu do kojeg se imovina vodi i čuva, nivou usklađenosti sa internim politikama kompanije, kao i zakonima i propisima. Ova funkcija postoji da bi se podržao upravni odbor, izvršni menadžment

27 Rostami, V. & L. Rezaei (2021), *Corporate governance and fraudulent financial reporting*, *Journal of Financial Crime*, Vol. ahead-of-print No. ahead-of-print. <https://doi.org/10.1108/JFC-07-2021-0160>.

28 Alam, P. (2009), *An historical perspective on fraud detection: From bankruptcy models to most effective indicators of fraud in recent incidents*, *Journal of Forensic & Investigative Accounting*, 1(1), 1–27.

29 Healy, M.P. & M. J. Wahlen (1999), *A review of the earnings management literature and its implications for standard setting*, *Accounting Horizons*, 13(4), 365–383.

30 Zimon, G., A. Andrea, T. Hossein, S. Seyedmohammadali & D. Ebrahim (2021), *Earnings Management, Related Party Transactions and Corporate Performance: The Moderating Role of Internal Control*, *Risks*, 9, 146. <https://doi.org/10.3390/risks9080146>.

31 Knežević, S., A. Mitrović & D. Cvetković (2019), *The role of auditing profession in detecting frauds in financial statements*. NBP: Nauka-Bezbednost-Policija. *Kriminalističko policijski univerzitet*, 2, 97–109.

32 Lim, F. X. (2021), *Emerging Technologies To Detect Fraud in Audit Testing: A Perception of Malaysian Big Four Auditors*. *Raspoloživo na: SSRN: https://ssrn.com/abstract=3877347 or http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3877347*, pristupljeno 30.3.2020.

i eksterni revizor.³³ Pored osnovnih računovodstvenih veština, interni revizori moraju posedovati kritičko mišljenje pri i komunikacione veštine rešavanje problema.

Forenzičko računovodstvo nije nova specijalizovana oblast računovodstva. Definicije forenzičkog računovodstva obično upućuju na prevaru, sprečavanje prevara i istrage prevara kao ulogu forenzičkog računovođe.³⁴ Veštine i aktivnosti koje obuhvataju forenzičko računovodstvo prisutne su već duže vreme, iako nije uvek obavezan naziv forenzičko računovodstvo. Još 1554. godine, pojedinac po imenu Hercules De Cordes, učitelj i knjigovođa, svedočio je u tri navrata kao veštak. Smatra se da je on možda bio rani sudski veštak. Kasnije, 1800-ih, počeli su se pojavljivati članci koji se odnose na prevaru, istrage i svedočenja veštaka. Osoba zaslužna za to što je verovatno prva smislila izraz forenzičko računovodstvo je Maurice E. Peloubet, partner u računovodstvenoj firmi *Pogson, Peloubet & Compani* u Njujorku. On je verovatno prvi put objavio izraz forenzičko računovodstvo u članku 1946. godine.³⁵ Od kada se forenzičko računovodstvo (u punoj formi) pojavilo u Americi, postalo je veoma važno pitanje istraživača i naučnika u nekoliko zemalja u celom svetu.³⁶

Forenzičke računovođe i tradicionalni revizori, iako imaju različite uloge, znanja i veštine, dele neke zajedničke ciljeve koji uključuju otkrivanje prevara.³⁷ Procena rizika prevare je proces čiji je cilj proaktivno identifikovanje i lociranje ranjivosti organizacije na unutrašnje i spoljne prevare. Za svaku organizaciju, proces procene rizika prevare je često umetnički čin.³⁸ Kreativno računovodstvo zapravo se odnosi na zloupotrebu računovodstvenih tehnika i načela sa ciljem prikazivanja finansijskih rezultata koji odstupaju od istinitog i fer prikaza. Samim tim postupkom, finansijsko-računovodstveni prikazi se transformišu od onoga što je stvarno u nešto što je željeno i to korišćenjem postojećih pravila i/ili ignorisanjem istih.³⁹ Ako menadžeri finansijski ugroženih preduzeća maskiraju svoje loše finansijske rezultate, onda zainteresovanim stranama možda

³³ Rufus, R.J., R. S. Miller & W. Hah (2015), *Forensic Accounting, Global Edition, Pearson Education Limited*.

³⁴ Pedneault, S., F. Rudewicz, M. Sheetz & H. Silverstone (2012), *Forensic Accounting and Fraud Investigation, CPE Edition, John Wiley & Sons, Inc.*

³⁵ Crumbley, D.L., L. E. Heitger & G. S. Smith (2005), *Forensic and Investigative Accounting, CCH Incorporated, Chicago*.

³⁶ Alabdullah, T.T.Y., M. M. A. Alfadhli, S. Yahya & A. M. A. Rabi (2014), *The Role of Forensic Accounting in Reducing Financial Corruption: A Study in Iraq, International Journal of Business and Management, 9(1), 26-34*.

³⁷ Rathnasiri, U. A. H. A. & R. M. S. Bandara (2017), *The Forensic Accounting in Sri Lanka "Perception of Professional Accountants", Kelaniya Journal of Management, 6(2), 68-82. DOI: <http://doi.org/10.4038/kjm.v6i2.7546>*.

³⁸ Cvetković, D., D. Mićović & M. Tomić (2019), *Operational risk management in banking and business forensics. Zbornik radova Međunarodnog naučnog skupa „Dani Arčibalda Rajsa, Vol. II, Kriminalističko-policijski univerzitet, Beograd, str. 201-216*.

³⁹ Cvetković, D. i A. Petković (2017), *Kreativno računovodstvo: od upotrebe do zloupotrebe, Ekonomski vidici, 4, 307-321*.

nedostaje sposobnost da nateraju ove finansijski opterećene firme u bankrotu, dok još ima vremena, da spreče dalje pogoršanje imovine preduzeća.⁴⁰

Gottfredson & Hirschi prave važnu razliku između kriminala (*criminal*) i kriminaliteta (*criminality*). Kriminal je događaj, nešto što se događa u vremenu i prostoru. Kriminalitet se odnosi na dispoziciju ponašanja, dispoziciju koja se manifestuje ponašanjem na način koji je društvo označilo kao kriminalno. Da li će se kriminalitet izraziti kao kriminal zavisi od situacionih eksternih faktora do individualnih, a posebno od struktura mogućnosti sa kojima se potencijalni prestupnik suočava u svakodnevnom životu. „Kriminal belih okovratnika” (*white-collar crime*) oblik je kriminala a ne kriminaliteta.⁴¹ Forenzičko računovodstvo je danas osnovno sredstvo u ekonomskom scenariju u nastajanju za otkrivanje ili istragu finansijskog kriminala i put pravde, pružajući strateške informacije o dokazima pronađenim u vezi sa finansijskim kriminalom. To je novo područje, ali poslednjih godina banke, osiguravajuća društva, a sada čak i politika, sve više koriste znanja forenzičkih računovođa. Da bi imali kontrolu nad prevarama, mogu se imenovati kako interni, tako i eksterni revizori, a vremenom prevara može biti svedena na minimum.⁴²

Rezultati istraživanja Fleming *et al.*, pokazali su da javne kompanije⁴³ imaju jače okruženje za borbu protiv prevara, veća je verovatnoća da će imati prevare koje uključuju vremenske razlike, tendenciju da doživljavaju veće prevare, kao i prevare koje uključuju veći broj počinitelaca, dok je manja verovatnoća da će imati prevare koje su otkrivene slučajno. Sve u svemu, čini se da jače okruženje za borbu protiv prevara u javnim preduzećima navodi počiniocima javnih preduzeća da koriste manje očigledne metode prevara (tj. vremenske razlike) i da uključe veće timove za prevaru kako bi zaobišli kontrole. Ove prevare u javnim kompanijama veće su nego u privatnim, te upravo njihova veličina može učiniti da budu otkrivene formalnim putem, a ne slučajno.⁴⁴

40 Bryan, D., T. Janes & S. L. Tiras (2014), *The Role that Fraud has on Bankruptcy and Bankruptcy*, *Emergence Journal of Forensic & Investigative Accounting*, 6(2), 126–156.

41 Gottfredson, Michael R. & Travis Hirschi (1990), *A General Theory of Crime*. Stanford, CA: Stanford University Press.

42 Behel, V. (2021), *Perspective of Forensic Accounting in India*, *International Journal of Research and Analysis in Commerce and Management - IJARCM*, 1(1), 46–53.

43 „Javni entiteti/javne kompanije (engl. public entities/public company) subjekti su koji izdaju hartije od vrednosti kojima se trguje na javnim tržištima, a entiteti koji nisu javni (engl. nonpublic entities), kao što su privatne kompanije i neprofitne organizacije. Dakle, termin „javno” se ne vezuje za pripadnost sektoru (javni vs privatni) već za značaj koji poslovne organizacije imaju za neku državu”; Preuzeto iz: Knežević, S. (2019), *Finansijsko izveštavanje*, izdanje autora.

44 Fleming A. S., D. R. Hermanson, M-J. Kranacher & Jr., R. A. Riley (2016), *Financial Reporting Fraud: Public and Private Companies*, *Journal of Forensic Accounting Research*, 1(1), A27–A41. <https://doi.org/10.2308/jfar-51475>.

6. TROUGAO PREVARE, PROFAJLING I ZNACI UPOZORENJA

Pejzaž prevara govori o postojanju lažnih aktivnosti i može se proceniti uz pomoć literature o prevarama. Trougao prevare je razvio Donald R. Cressey (1950), i ona je najtradicionalnija teorija za otkrivanje prevare.⁴⁵ Nisu sve prevare iste, budući da su uzrokovane različitim faktorima i uticajima. Za regulatore je od posebnog značaja da se identifikuju faktori koji bi mogli učiniti prevaru manje ili više verovatno. Ovo je za regulatore izuzetno važno, jer imaju veliki interes da svedu na minimum slučajeve prevara i štete po investitore.⁴⁶ Trougao prevara (pritisak, prilika i racionalizacija) pomaže borcima protiv prevara da identifikuju i spreče potencijalne prevarante u izvršenju kriminalnih dela koja bi mogla da dovedu do finansijskih gubitaka za organizaciju. Forenzičko računovodstvo se oslanja na trougao prevare da bi se utvrdile slabe tačke u poslovnim sistemima i identifikovali mogući osumnjičeni u slučajevima nantanka prevarnih radnji. Sastoji se od tri ključna koncepta koji zajedno stvaraju situaciju zrelu za prevaru: podsticaj, prilika i racionalizacija.

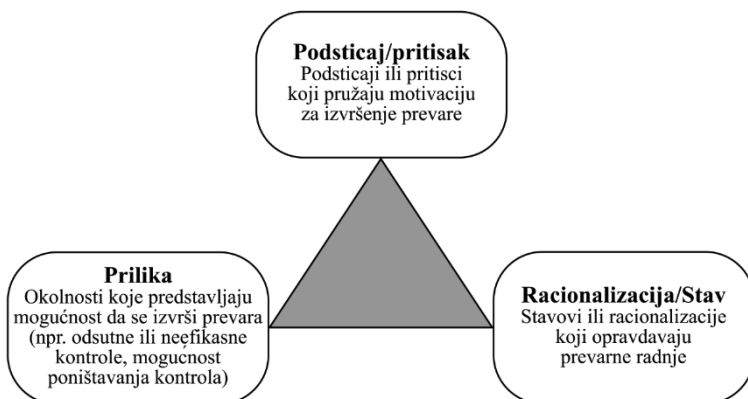
Trougao prevare sadrži tri uslova za koja se tvrdi da su prisutna kad god se dogodi prevara:⁴⁷

- pritisak ili podsticaj koji pruža motiv za izvršenje prevare (npr. lični finansijski problemi);
- mogućnost/prilika da se izvrši prevara (npr. slabosti ili sposobnost da se zaobiđu kontrole, interne kontrole); i
- stav koji omogućava pojedincu da izvrši prevaru ili sposobnost da racionalizuje prevaru.

45 Saluja, S., A. Aggarwal & A. Mittal (2021), *Understanding the fraud theories and advancing with integrity model*, *Journal of Financial Crime*, Vol. ahead-of-print No. ahead-of-print. <https://doi.org/10.1108/JFC-07-2021-0163>.

46 Richards, L. *Speech by SEC Staff: "Why Does Fraud Occur and What Can Deter or Prevent it?"* *Raspoloživo na: https://www.sec.gov/news/speech/2008/spch090908lar.htm*, datum pristupa 23.8.2021.

47 Clinton, F. (2015), *Looking through the fraud triangle: a review and call for new directions*, *Meditari Accountancy Research*, 23(2), 175–196, <http://dx.doi.org/10.1108/MEDAR-02-2015-0009>.

Izvor: Clinton, F. (2015), Looking through the fraud triangle: a review and call for new directions. *Meditari Accountancy Research*, 23(2), 175–196, <http://dx.doi.org/10.1108/MEDAR-02-2015-0009> (p. 177); Wells, J. (2011). *Corporate Fraud Handbook: Prevention and Detection*, John Wiley and Sons Publishing, Hoboken, NJ.

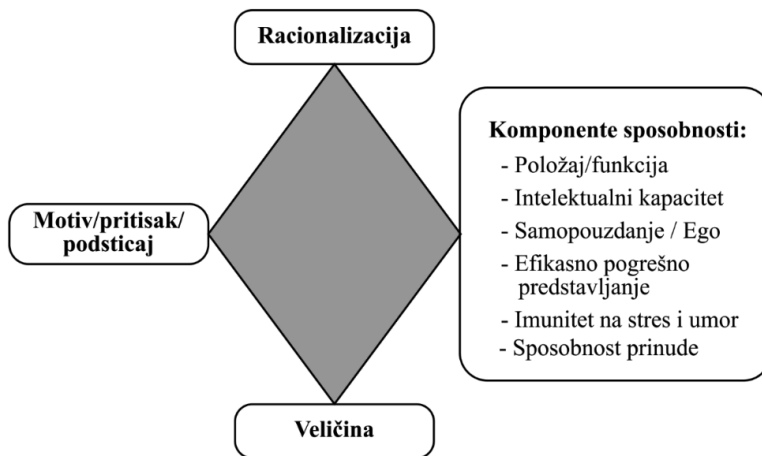
Racionalizacija je treća komponenta trougla prevara. Kada počinioci prevara imaju neki podsticaj i pronalaze priliku da izvrše prevaru, tražiće objašnjenja za opravdanje njihove radnje. Neka od tih opravdanja uključuju tvrdnje da je „pozajmio novac;” „vratio bih ga,” „niko nije stradao zbog toga,” „nisam znao da je to zločin” itd.⁴⁸ Pored toga, neke od analiza sugerišu da je potrebno dodati četvrti koncept – sposobnost pojedinca (*Fraud Diamond Theory – FDT*), (Slika 2). Samo zato što neko ima mogućnost ili podsticaj za krađu, ne mora nužno značiti da ima i sposobnost za to. Na primer, ako neko ne razume kako se knjiže poslovne transakcije u računovodstvenim evidencijama (dnevniku, glavnoj knjizi, pomoćnim knjigama), logično je zaključiti da ne bi znao ni kako manipulirati brojkama bez obzira na podsticaj ili priliku.⁴⁹ U primarnoj analizi Hermanson *et al.*, identifikovano je da je manja verovatnoća da će prevaranti „predatori” („predator” *fraudsters/repeat offenders*) biti na vodećim pozicijama, manje su obrazovani i teže da ciljaju manje kompanije, dok se manje čini da će ciljati javne kompanije. Prevare s predatorima su kraće, ali su skuplje u celini, i postoje neki dokazi da je veća verovatnoća da će prevare s predatorima uključivati prisvajanje imovine ili korupciju. Autori u ovom radu se bave i licima koja su prvi put počinila prevare (“situational” *fraudsters /first-time*

48 Özkul, F. U. & A. Pamukçu (2012), *Fraud Detection and Forensic Accounting*, In book: *Emerging Fraud: Fraud Cases from Emerging Economies*, Caliyurt, K. & Idowu, S.O. (Eds.), pp.19-41, Springer Berlin Heidelberg, DOI:10.1007/978-3-642-20826-3_2.

49 Rasey, M. (2009), *History of forensic accounting*, 30 June 2009. Raspoloživo na: http://www.ehow.com/about_5005763_history-forensic-accounting.html, datum pristupa 19. 11. 2020.

ffenders).⁵⁰

Izvor: Wolfe, D. & D. Hermanson (2004), The fraud diamond: considering the four elements of fraud. *The CPA Journal*, 74(12), 38–42; Clinton, F. (2015). Looking through the fraud triangle: a review and call for new directions. *Meditari Accountancy Research*, 23(2), 175–196 (179). <http://dx.doi.org/10.1108/MEDAR-02-2015-0009>.

Zanimljivo je pomenuti i važnost profajlinga u identifikovanju počinitelja kriminalnih dela. Otac profajlinga Howard Duane Teten prethodno je bio FBA instruktor na FBI akademiji (*FBI Academy*). Tokom rada u FBI-u, bavio se profilisanjem kriminala, poznatom i kao profilisanje prestupnika sa fokusom na rešavanje slučajeva u kojima počinitelj nije poznat. Howard Duane Teten i Patrick Mullani zaslužni su za izradu najranijih analiza ponašanja za teške slučajeve. „Do 1960. godine,” kaže Teten, „razvio sam hipotezu da ćete moći da odredite vrstu osobe koju tražite prema onome što ste mogli da vidite na mestu zločina.”⁵¹ Teten je želeo da utvrdi korelaciju između kriminalne scene i osobe koja je posvećena kriminalu.⁵² U vršenju bilo koje radnje, kriminalci i ne-kriminalci postupaju na određene načine. Na primer, neki pisci koriste računare, neki olovku i papir. Neki pišu ujutru, neki noću. Svaki pisac ima jedinstven stil s varijacijama u gramatici, strukturi rečenica i glasom. Tako, u skladu s prethodnom konstatacijom, ističe se da kriminalci vrše njihova kriminalna dela na izrazito jedinstven način.

⁵⁰ Hermanson D. R., S. E. Justice, S. Ramamoorti & Jr., R. A. Riley (2017), *Unique Characteristics of Predator Frauds*, *Journal of Forensic Accounting Research*, 2(1), A31–A48. <https://doi.org/10.2308/jfar-51747>.

⁵¹ *Criminal Profiling: How It All Began*, raspoloživo na: <https://www.psychologytoday.com/us/blog/shadow-boxing/201403/criminal-profiling-how-it-all-began>, pristupljeno 02. 03. 2021.

⁵² Kessler, R. (2012), *The Secrets of the FBI. Broadway Paperbacks*, New York.

Prema Simonsu,⁵³ neke karakteristike osobe koja može da izvrši prevaru mogu biti:

- inteligentan (neko kome bi posao mogao da dosadi);
- egoističan (neko ko negoduje što mu se govori šta da radi);
- radoznao (neko ko odlučuje da isproba sistem);
- onaj ko preuzima rizik (neko ko želi da rizikuje);
- vredan radnik (neko ko u firmu prvi ulazi a iz nje izlazi poslednji);
- pod stresom (neko sa finansijskim ili ličnim problemima);
- pohlepan (neko ko želi sve);
- kompulzivan (neko ko koristi drogu, ima problem s kockanjem itd.);
- nezadovoljan (neko ko se žali, želi da se osveti itd.);
- neko ko puno troši (živi iznad svojih mogućnosti).

Eksterni prevaranti su raznovrsna i demografski raznolika grupa, što borcima za identifikovanje prevara otežava profilisanje ovih kriminalaca. Najbolji pristup otkrivanju i sprečavanju eksternih prevara je razumevanje crvenih zastavica ovih zločina. Interni prevaranti imaju zajedničke osobine ponašanja i karakteristike ličnosti, što pomaže u otkrivanju sumnjivih aktivnosti pre nego što bude prekasno.⁵⁴ Do 80% zaposlenih je ili potpuno iskreno ili iskreno do te mere da neće krasti osim u situacijama u kojima se za to pruži prilika. Čak i tada, ovi „čuvari ograde” mogu pogrešiti na strani iskrenosti. Preostalih 20% zaposlenih u organizaciji u osnovi su nepošteni i nastoje da počine prevaru. Interne prevare mogu se podeliti u dve kategorije: nivo zaposlenih i menadžment na kojem je prevara počinjena i iznos finansijskog gubitka proisteklog iz prevara na svakom nivou. Prema tome, dok se prevare na nivou menadžmenta čine manje učestalim od prevara na nivou zaposlenih, finansijski gubitak koji proizilazi iz prvih je skoro uvek veći od iznosa izgubljenog iz drugog.

Politički eksponirane osobe (Politically exposed person – PEP) su pojedinci, kojima su poverene istaknute javne funkcije, i članovi njihovih porodica i bliski saradnici i oni predstavljaju veći rizik od pranja novca zbog mogućnosti da takvi pojedinci mogu zloupotребiti svoj položaj i uticati na izvršavanje koruptivnih radnji, kao što su primanje i iznuđivanje mita, zloupotreba državne imovine, a zatim upotreba domaćih i međunarodnih finansijskih sistema u pranju prihoda. Očigledno je da se većina PEP-ova zapravo ne bavi koruptivnim aktivnostima, međutim, svi PEP-ovi su potencijalno u poziciji da zloupotrebe svoj položaj zarad lične koristi, bez obzira na zemlju porekla, prirodu poslovnih

⁵³ Simons, M. (1996), *Profiling an Internal Fraudster*, *Raspoloživo na: <https://www.aol.com/>*, pristupljeno 05. 05. 1998.

⁵⁴ Goldmann, P. D. (2010), *Financial Services Anti-Fraud Risk and Control Workbook*, John Wiley & Sons, Inc.

aktivnosti ili poziciju senior.⁵⁵ U tom kontekstu se ističe značaj koji imaju forenzičke računovođe u identifikovanju klijenata poput PEP-ova, koji predstavljaju povećan rizik od koruptivnog pranja imovine, i važan su deo kontrole AML-a (*Anti Money Laundering*) u banci.

Dokazi iz velikih istraga o prevarama otkrili su da revizori često ne prate vizuelne znakove prevara (tj. *red flags*) u okviru značajnih dokaza o testiranju.⁵⁶ *Red flags* (crvene zastave) su „potencijalni simptomi koji postoje u okviru poslovnog okruženja kompanije koji ukazuju na veći rizik od namernog.”⁵⁷

Sledeće odrednice mogu da pomognu da se prevara otkrije:⁵⁸

- *Pol*: Istraživanje Udruženja ovlašćenih ispitivača prevara (ACFE) sa 2.000 prevaranata otkrilo je da su tri od četiri osobe koje čine prevare u preduzećima muškarci, kao i da je ova razlika izražena i u novčanoj vrednosti prevare.
- *Bračno stanje*: Pokazuje se da je broj oženjenih zaposlenih koji pokušavaju da počine prevaru veći od neoženjenih zaposlenih, a mnogi oženjeni imaju srećan brak i decu.
- *Obrazovni status*: Uopšteno govoreći, kako se nivo obrazovanja povećava, broj i veličina prevare se takođe povećavaju.
- *Nivo inteligencije*: Zaposleni sa višim nivoom inteligencije, ili oni koji to tvrde za sebe, imaju veći nivo želje da se izvrši prevarna radnja.
- *Starosni nivo*: Zaposleni bilo koje dobi mogli bi pokušati da počine prevaru, ali broj i iznos prevara su veći kod starijih ljudi. Čak 28 puta je više onih prevara koju čine stariji ljudi u odnosu na mlađe.
- *Radni uslovi*: Generalno, zaposleni koji dolaze najranije i odlaze najkasnije više vrše prevarne radnje. Posebno su „pod lupom” zaposleni koji predstavljaju svoje nedovršene poslove kao izgovor da sami rade do kasnih sati.

Crvene zastave su mehanizmi koje interno mogu koristiti revizori za

⁵⁵ Greenberg, T. S., L. Gray, D. Schantz, C. Gardner & M. Latham (2010), *Politically Exposed Persons Preventive Measures for the Banking Sector. The International Bank for Reconstruction and Development. Washington DC.*

⁵⁶ Edmonds, M., K. Sorensen & M. Stallings (2021), *The Invisible Fraud: The Impact of Inattentive Auditor Blindness on Auditor Fraud Detection*, *Journal of Forensic Accounting Research*, <https://doi.org/10.2308/JFAR-2019-500>.

⁵⁷ Price Waterhouse (1985), *Challenge and Opportunity for the Accounting Profession Strengthening the Public's Confidence* (New York: Price Waterhouse); Uretsky, M. (1980). *An Interdisciplinary Approach to the Study of Management Fraud*, in: Elliott, R. K. and Wulingham, J. J. (eds), *Management Fraud Detection and Deterrence* (Princeton, NJ: PetroceUi Books, 1980).

⁵⁸ Özkul, F. U. & A. Pamukçu (2012), *Fraud Detection and Forensic Accounting*, In book: *Emerging Fraud: Fraud Cases from Emerging Economies*, Caliyurt, K. & Idowu, S.O. (Eds.), pp.19-41, Springer Berlin Heidelberg, DOI:10.1007/978-3-642-20826-3_2.

rano otkrivanje prevare.⁵⁹ „Red flags” mogu da se identifikuju i za politički eksponirane osobe:⁶⁰

- Životni standard javnih funkcionera (i zaposlenih koji upravljaju PEP računima) premašuju svoj poznati zakoniti prihod ili ako kontrolišu ili poseduju novčane resurse ili imovinu, koji su nesrazmerni njihovim sadašnjim ili prošlim izvorima prihoda, a kada nisu u mogućnosti ili ne žele da objasne neusaglašenost.
- Finansijske transakcije nespojive sa uobičajenom aktivnošću klijenta, izvan očiglednih finansijskih sredstava klijenta, ili iznad procenjene likvidne neto vrednosti klijenta (imovina koja se lako može pretvoriti u gotovinu) razlog je za zabrinutost.
- Bezrazložne složene strukture vlasništva, posebno u slučaju “shell” kompanija ako se stvarno vlasništvo korporacije ili računa ne mogu utvrditi, takođe su razlozi za zabrinutost.

Forenzički računovođa u borbi protiv kriminala i korupcije ima prednost u okviru svojih različitih funkcija ili uloga u odnosu na redovnog revizora.

7. FORENZIČKO RAČUNOVODSTVO KAO VEZA IZMEĐU TEORIJE I PRAKSE

Danas je forenzičko računovodstvo tema o kojoj se u celom svetu često govori, i ono je najbrže rastuća oblast računovodstva.⁶¹ Forenzičko računovodstvo je postalo jedno od ključnih pitanja u svetu zbog globalizacije, konkurencije među firmama, složenosti transakcija, tehnološkog napretka i pojave kolapsa preduzeća.⁶² Velike finansijske prevare s kraja prošlog i početka ovog veka nametnule su potrebu dubljeg istraživanja neregularnosti u oblasti finansijskog izveštavanja.⁶³ Procena da li su obelodanjeni finansijski izveštaji namerno netačno prikazani (ili manipulisani) od značajnog je interesa za istraživače, poverioce, investitore i vladine regulatore.⁶⁴ Forenzičko računovodstvo je spoj

59 Magro, C. B. D. & P. Da Cunha (2017), *Red flags in detecting credit cooperative fraud: the perceptions of internal auditors*. *Review of Business Management*, 19(65), 469–491. doi:10.7819/rbgn.v19i65.2918.

60 Choo, K-K.R. (2008), *Politically exposed persons (PEPs): risks and mitigation*, *Journal of Money Laundering Control*, 11(4), 371–387. <http://dx.doi.org/10.1108/13685200810910439>.

61 Islam, J., H. Rahman M. D. Hossan (2011), *Forensic Accounting as a Tool for Detecting Fraud and Corruption: An Empirical Study in Bangladesh*, 1–14.

62 Rathnasiri, U. A. H. A. & R. M. S. Bandara (2017), *The Forensic Accounting in Sri Lanka “Perception of Professional Accountants”*, *Kelaniya Journal of Management*, 06(02), DOI: <http://doi.org/10.4038/kjm.v6i2.7546>.

63 Blessing, I. N. (2015), *Empirical analysis on the use of forensic accounting techniques in curbing creative accounting*, *International Journal of Economics, Commerce and Management*, III(1), *Raspoloživo na: <http://ijecm.co.uk/> ISSN 2348 0386, datum pristupa 11. 08. 2020.*

64 Larcker, D. F. & A. A. Zakolyukina (2012), *Detecting Deceptive Discussions in Conference Calls*. *Rock center for corporate governance, Working paper series no. 83, pp. 1–71.*

mnogih različitih disciplina kao što su pravo, revizija, računovodstvo, finansije, ekonomija, psihologija, sociologija i kriminologija.⁶⁵ Forenzičko računovodstvo i forenzičke računovođe igraju značajnu ulogu, kako u privatnom sektoru, tako i u suzbijanju kriminala i korupcije u javnom sektoru.

Forenzičko računovodstvo oblikovali su mnogi aspekti, uključujući ekonomiju, društvo, zakonodavstvo i korporativni propusti koji su se povremeno javljali širom sveta.⁶⁶ Da bi neko lice postalo forenzički računovođa u Rumuniji, potrebno je, kao preliminarne uslove, prvo, posedovati diplomu iz oblasti računovodstva ili finansija, i drugo, sticanje sertifikata, kao ovlašćeni računovođa, koji daje stručno telo – *Romanian Chamber of Certified and Chartered – CECCAR*⁶⁷ i nakon toga, kao forenzički računovođa. Važno je analizirati nastavne planove i programe najvažnijih fakulteta sa ciljem da pronađu i povežu različite kurseve sa različitim veštinama.⁶⁸

Postoji više definicija forenzičkog računovodstva u akademskoj literaturi. Neke od njih su date u nastavku:

⁶⁵ DiGabriele, J.A. & Wm. D. Huber (2015), *Topics and methods in forensic accounting research*. *Accounting Research Journal*, 28(1), 98–114. <http://dx.doi.org/10.1108/ARJ-08-2014-0071>.

⁶⁶ Rathnasiri, U. A. H. A. & R. M. S. Bandara (2017), *The Forensic Accounting in Sri Lanka "Perception of Professional Accountants"*, *Kelaniya Journal of Management*, 6(2), 68–82. DOI: <http://doi.org/10.4038/kjm.v6i2.7546>.

⁶⁷ <https://ceccar.ro/ro/>, pristupljeno 12. 05. 2021.

⁶⁸ Bobi'an, N. & D. Dumitrescu (2017), *The Relevant Skills for Forensic Accountants – Can the Romanian Accounting Education Programs offer them?* *Ovidius University Annals: Economic Sciences Series*, XVII(1), 419–423.

Tabela 1. Definicija forenzičkog računovodstva

Godina	Autor	Definicija forenzičkog računovodstva
2010	Singleton and Singleton	Izraz forenzičko računovodstvo odnosi se na sveobuhvatan pregled istrage prevara. Uključuje sprečavanje prevara i analizu kontrola protiv prevara. Sudsko računovodstvo bi uključivalo reviziju računovodstvenih evidencija u potrazi ili kao dokaz prevara: revizija prevara.
2012	Hopwood, Leiner and Yoong	Forenzičko računovodstvo je primena istražnih i analitičkih vještina u svrhu rešavanja finansijskih pitanja na način koji zadovoljava standarde koje zahtevaju sudovi.
2014	Chattopadhyay	... forenzičko računovodstvo se odnosi na primenu računovodstvenih načela, teorije i disciplina prema činjenicama i hipotezama o kojima je reč u pravnom kontekstu. Prihvatana je parnice ili bilo koji drugi oblik rešavanja sporova, poput arbitraže.
	Hubber & Di-Gabriele	(...) multidisciplinarno polje koje obuhvata i profesiju i industriju u kojoj se građanska ili krivična ekonomska i finansijska potraživanja, bilo poslovna ili lična, osporavaju u okviru utvrđenih političkih struktura i priznaju i prihvataju društveni parametri i dobro definisane pravne jurisdikcije i o tome ih obavestavaju teorije, metode i postupci iz oblasti prava, revizije, računovodstva, finansija, ekonomije, psihologije, sociologije i kriminologije.
2015	Rufus, Miller & Hahn	.. korišćenje računovodstvenih teorija, principa ili analiza u pravnim radnjama, često kroz svedočenje veštaka.

2014	Huber & DiGabriele	.. forenzičko računovodstvo je mnogo složenije od bilo koje definicije [koja može da sažme] ⁶⁹ .
2021	Ayas	.. forenzičko računovodstvo je skup metoda koje se koriste za otkrivanje finansijskog kriminala tokom faze sudskog postupka i faze revizije pre nego što se izlože pravosuđu ⁷⁰ .
1995	Bolgna & Linquist	.. forenzičko računovodstvo se odnosi na primenu finansijskih veština i istraživačkog mentaliteta na nerešena pitanja, sprovedena u kontekstu pravila dokazivanja. ⁷¹

Izvor: prilagođeno prema: Hossain, D. M., MD. S. Alan & M. M. M. Mazumder (2020), Forensic Accounting and Fraud Investigation: A Conceptual Summary. *The cost and management*, 48(6), 4–11.

Relevantnost forenzičkog računovodstva raste širom sveta jer rastući kriminal, korupcija, neispravn rad regulatora, prevare u pogledu sigurnosti i mnoga nadolazeća pitanja ove vrste otvoreno ukazuju na sve veću potražnju za forenzičkim računovođama.⁷² Dizajniranje i implementacija računovodstvenih programa koji razvijaju relevantne veštine za industriju sve su traženiji od praktičara. Na kursovima računovodstva složene teme mogu zahtevati pristup izvan tradicionalnih predavanja i radionica. Iskustveno učenje pruža alternativni pristup i posebno je važno za studente forenzičkog računovodstva, gde se uče zakonska pravila i procesi.⁷³ Računovodstveni edukatori moraju razumeti prirodu i pokretače etike u kreiranju računovodstvenih programa kako bi poboljšali etičku praksu diplomaca u oblasti računovodstva.⁷⁴

Identifikovanje populacije preduzeća uključenih u lažno finansijsko iz-

69 Huber, W. (2014). *Forensic accounting: an Anglo-American comparison – forensic accounting in the U.S.A.* *Journal of Forensic & Investigative Accounting*, 6(3), 154–170.

70 Ayas, Ö. (2021). *The intersection of law and bussiness: Forensic accounting in Turkey*, *Academia Letters*, Article 2688. <https://doi.org/10.20935/AL2688>.

71 Bolgna, J. G. & R. J. Linquist (1995). *Fraud auditing and forensic accounting*, Wiley, New York.

72 Mukoro, D. O., O. Yamusa & S. O. Faboyede, *The role of forensic accounting in fraud detection and national security*. *Bharati IMSR Journal*, 1–14, *Raspoloživo na: https://bvimsr.academia.edu/BharatiIMSRJournal*, pristupljeno 08. 08. 2021.

73 Van Akkeren, J. K. & J.- Tarr (2021). *The application of experiential learning for forensic accounting students: the Mock trial*. *Accounting Education*, <https://doi.org/10.1080/09639284.2021.1960573>.

74 Onumah, R. M., S. N. Y. Simpson & A. Kwarteng (2021), *Ethics and curriculum design of accounting programmes in a developing country: a qualitative insight*, *Accounting Education*, <https://doi.org/10.1080/09639284.2021.1963295>.

veštavanje je problematično. Pre svega, uzorci prevara ograničeni su samo na otkrivenu prevaru. Nikada otkrivene prevare nisu dostupne za proučavanje. Prevare koje revizor otkrije i naknadno ispravi u preduzeću, obično se ne otkrivaju javnosti i stoga na sličan način nisu dostupne za proučavanje.⁷⁵ Kompleksnost i učestalost prevarnog finansijskog izveštavanja u značajnoj meri utiče na razvoj forenzičkog računovodstva u akademskim krugovima, a i u profesionalnoj sferi.

Forenzičko računovodstvo je brzo rastuće polje. Sve veća učestalost prevara izazvala je zabrinutost u pogledu vrste računovodstvenog obrazovanja koje se pruža studentima širom sveta. Značaj forenzičkog računovodstva kao discipline čiji je cilj pomoći organizacijama u otkrivanju i sprečavanju prevara je podstakao uključivanje ove vrste računovodstvenog obrazovanja u računovodstveni program univerziteta za obuku sposobnijih računovođa.⁷⁶ Fakultet može pružiti efikasno okruženje za edukaciju pažljivim oblikovanjem kurseva forenzičkog računovodstva ili manjim delovima drugih računovodstvenih kurseva koji se bave bazom znanja i mnogim različitim veštinama koje pružaju osnovu za vežbanje stručnjaka za forenzičko računovodstvo. Dodatno, fakulteti mogu kreirati kurseve forenzičkog računovodstva koji studentima pružaju efikasno iskustvo u računovodstvu (simulacija realnih primera iz prakse).⁷⁷

Računovodstveni programi širom sveta revidirali su svoje nastavne planove i programe kako bi obuhvatili kurseve računovodstva „prevara/forenzika.“ „Koledži i univerziteti širom sveta teže razvoju programa forenzičkog računovodstva. Mnogi američki univerziteti nude jednogodišnje ili dvogodišnje programe forenzičkog računovodstva na postdiplomskim studijama (diplomske ili master studije) i mogu ponuditi jedan ili dva kursa iz forenzičkog računovodstva na dodiplomskom nivou.“⁷⁸ Ipak, početni pregled ovih kurseva ukazuje na to da mogu postojati različiti pristupi njihovom razvoju. Za računovodstvene programe ne postoji naučni odgovor koji bi identifikovao najbolji pedagoški pristup koji se može koristiti u razvoju nastavnog plana za prevarne radnje/forenziku, ali postoje filozofska uverenja o najboljem pristupu.⁷⁹ S obzirom na veličinu prevare, problem i učestalost sa kojom su revizori povezani

75 Guan, L., K. Kaminski & T. Wetzel (2007), *Can Investors Detect Fraud Using Financial Statements: An Exploratory Study*, *Advances in Public Interest Accounting*, 13, 17–34. doi:10.1016/s1041-7060(07)13002-9.

76 Yusheng, K. (2019), *Evaluating postgraduate students' awareness of forensic accounting as a tool for fraud detection and prevention*, *International Journal of Economics, Commerce and Management*, 7(9), 329–326.

77 Heitger, L. E. & D. L. Heitger (2008), *Incorporating Forensic Accounting and Litigation Advisory Services into the Classroom*, *Issues in Accounting Education*, 23(4), 561–572, <https://doi.org/10.2308/iace.2008.23.4.561>.

78 Lawrence, J. H. (2020), *Fraud Magazine*, 35(5): 62-63, September/October 2020, *Association of Certified Fraud Examiners, Inc.*

79 Smith, G. S. & D. L. Crumbley (2009), *How divergent are pedagogical views toward the fraud/forensic accounting curriculum? Global Perspectives on Accounting Education*, 6, 1–24.

sa slučajevima prevare, moglo bi se očekivati da većina računovodstva u nastavni program uključe obuku o prevarama. Međutim, to nije slučaj.⁸⁰ Pokrivanje tema forenzičkog računovodstva u posebnom kursu, ili njihova integracija u poslovne kurseve, zahteva klasifikaciju srodnih tema u nastavne module i potrebno je razmišljati o kursovima koji pokrivaju sve tri oblasti istrage prevara, sudsko savetovanje i veštačenje.⁸¹

Jedan od ozbiljnijih problema je edukacija u oblasti računarske forenzike. Budući da je forenzičko računovodstvo postalo formalna disciplina tek krajem 1980-ih, fond akademskih kandidata koji mogu da ga predaju i polažu ispite s nepunim radnim vremenom, a posebno s punim radnim vremenom, ograničen je. Većina diplomskih programa oslanja se u velikoj meri na saradnike (asistente) koji su uglavnom praktičari u privatnoj praksi i spremni da drže nastavu na nekom od lokalnih univerziteta.⁸²

Prisutan je nedostatak iskustva i odgovarajućih akreditiva u ovoj oblasti od strane tipičnog profesora računovodstva. Rešenje za ovaj problem može biti u tome da računovodstveni fakultet razvije akademska partnerstva sa organizacijama koje pružaju forenzičke usluge.⁸³ Veliki broj praktičara u našoj zemlji nije bio angažovan uopšte (ili je nedovoljno angažovan) na bilo kojoj vrsti partnerstva sa akademskim obrazovanjem. Uspostavljanje veza u nastavi s praktičarima iz oblasti forenzičkog računovodstva moguće je na način da se angažuju u zajedničkoj edukaciji ili u formi angažovanja kao pomoćni instruktori, gostujući instruktori ili gostujući predavači, što može poboljšati nastavni plan za forenzičko računovodstvo. Pored toga, jedan od predloga je i razvoj interdisciplinarnih programa s drugim univerzitetskim odeljenjima, poput pravosuđa, računarstva, informacionih sistema i/ili prava. Takođe, predlaže se i stažiranje kada nema nastave ili tokom godišnjeg odmora.⁸⁴

Statistika prevara i nekoliko novijih nacionalni slučajevi prevara ne ostavljaju sumnju u to da prevara predstavlja ozbiljan problem za računovodstvenu profesiju. Od presudnog je značaja da naši studenti računovodstva u budućnosti steknu veštine potrebne za sprečavanje, otkrivanje i istraživanje prevarnih radnji, a što bi ih dovelo u bolji položaj za obrazovanje njihovih klijenata u domenu upravljanja rizicima od nastanka prevarnih radnji (i prevencije istih). Takođe, ako su naši studenti računovodstva bili upoznati sa raznim

80 Peterson, B. K. (2003), *Fraud Education for Accounting Students*, *Journal of Education for Business*, 78(5), 263–267. doi:10.1080/08832320309598612.

81 Rezaee, Z., D. Lo, M. Ha & A. Suen (2016), *Forensic Accounting Education and Practice: Insights From China*, *Journal of Forensic & Investigative Accounting*, 8(1), 106–119.

82 Lawrence, J. H. (2020), *Fraud Magazine*, 35(5): 62–63, September/October 2020, Association of Certified Fraud Examiners, Inc.

83 Seda, M. A., K. B. Peterson & D. L. Crumley (2019), *An Examination of Computer Forensics and Related Certifications in The Accounting Curriculum*, *Journal of Digital Forensics, Security and Law*, 14(1), 1–23, Available at: <https://commons.erau.edu/jdfsl/vol14/iss1/4>.

84 Ibidem.

šemama prevara, veća je verovatnoća da će ih prepoznati tokom profesionalne karijere u računovodstvu. Seda & Kramer⁸⁵ su identifikovali 447 koledža i univerziteta u SAD i na međunarodnom nivou koji nude barem jedan kurs forenzičkog računovodstva, 81 sa sertifikacijom u oblasti forenzičkog računovodstva ili diplomskim programima i 106 sa koncentracijom forenzičkog računovodstva ili niže.

8. RAZVOJ PROFESIJE FORENZIČKOG RAČUNOVOĐE

Finansijski koroporativni skandali, kao gorući problem na globalnom nivou, utiču na povećanje svesti javnosti o prevarama i potrebi za uslugama forenzičkog računovodstva. Forenzičke računovođe kombinuju znanje iz računovodstva i istražne veštine koje pomažu u dokazivanju raznih krivičnih dela iz oblasti privrednog kriminala. Potražnja za forenzičkim računovođama i danas je velika i nastavlja da raste, a mogućnosti zapošljavanja su brojne (računovodstvo, interna revizija i drugo). Čak i ako studenti nikada ne izaberu put karijere forenzičkog računovodstva, veštine koje nauče će ih učiniti boljim profesionalcima u biznisu koji obavljaju, bilo da rade kao revizor, menadžer ili konsultant.⁸⁶ Forenzičke računovođe pomažu tužiocima i drugim licima u proveri finansijskih dokumenata za utvrđivanje krivičnih obrazaca. Zbog značaja koji profesija forenzičkog računovodstva ima u podršci raznih pravosudnih i drugih organa, ističe se da je potrebno razmotriti uvođenje standarda za kvalifikaciju zvanja iz oblasti forenzičkog računovodstva.

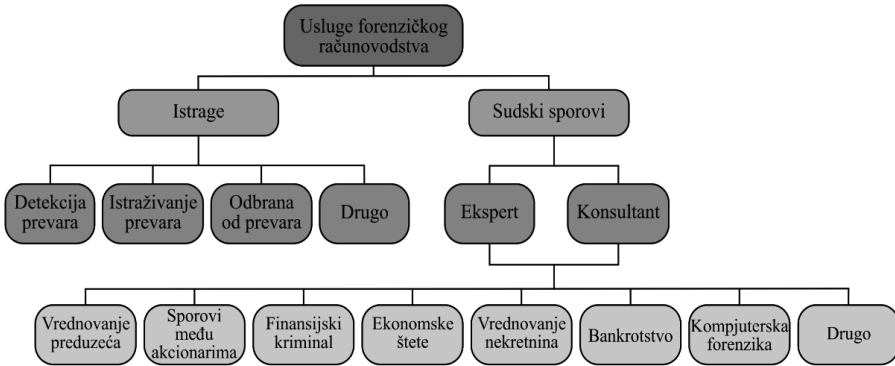
Ukratko rečeno, razlika između računovođe i forenzičkog računovođe je u tome što računovođa gleda „u brojeve,” a forenzički računovođa gleda „iza brojeva.”⁸⁷ Forenzičke računovođe su uglavnom ograničeni prirodom svog posla. Iako većina ljudi izjednačavaju forenzičko računovodstvo sa prevarama, obim rada forenzičkog računovodstva je zapravo mnogo širi, te se ističe da su najčešće forenzičke usluge u domenu procene vrednosti poslovanja, istrage prevara i podrška u sudskim postupcima.⁸⁸

⁸⁵ Seda, M. & B. Kramer (2009), *State of forensic accounting tracks at the university undergraduate/graduate levels and the related need to change the educational model used in accounting*, *Journal of Forensic Studies in Accounting and Business*, 1(1), 23–50.

⁸⁶ Kramer, B., M. Seda & G. Bobashev (2017), *Current opinions on forensic accounting education*, *Accounting Research Journal*, 30(3), 249-264, <https://doi.org/10.1108/ARJ-06-2015-0082>.

⁸⁷ www.investigation.com, pristupljeno 05. 05. 2021.

⁸⁸ Rufus, R. J., R. S. Miller & W. Hah (2015), *Forensic Accounting, Global Edition*, Pearson Education Limited.

Izvor: Rufus, R. J., R. S. Miller & W. Hah (2015), *Forensic Accounting, Global Edition*, Pearson Education Limited.

Mišljenja stručnjaka koja su dale forenzičke računovođe inicirali su pritisak na preduzeća kod restrukturiranja, kao i kod velikih isplata (u milionskim iznosima) odštete. Iskazima veštaka se pridaje ista težina kao i drugim svedocima. Takve iskaze utvrđuje sudija o činjenicama „od slučaja do slučaja.“ Sudski veštaci često „pomažu u tužbama za profesionalni nemar gdje procenjuju i komentarišu rad drugih stručnjaka.”⁸⁹ Objektivna verifikacija je primarni cilj forenzičkog računovodstva. Iz tog razloga, od mnogih forenzičkih računovođa se traži da svedoče u sudskim sporovima kao veštaci bilo na strani tužilaštva ili na strani odbrane. Stoga se može reći da forenzičko računovodstvo nije ograničeno samo na otkrivanje prevara, već i na pomoć u aktivnostima s nadom da će nadoknaditi gubitke; stoga zadatak forenzičkog računovođe mora biti takvog kvaliteta da može izdržati nadzor advokata, sudija i porote.⁹⁰

Primarna dužnost forenzičkog računovođe je da analizira, tumači, rezimira i prezentuje složena finansijska i poslovna pitanja na način koji je i laiku lako razumljiv, a na odgovarajući način potkrepljen dokazima. Pored toga, forenzički računovođa mora biti upoznat i s pravnim konceptima i postupcima, uključujući sposobnost razlikovanja suštine i oblika prilikom borbe s bilo kojim pitanjem. Konačno, forenzički računovođa je obučen za postupanje s neorganizovanim ili nepotpunim evidencijama.⁹¹ Akademici forenzičkog računovodstva naglašava-

89 Examination of Expert Witnesses “What is Forensic Accounting” Raspoloživo na: <http://www.forensicaccounting.com/one.htm>, datum pristupa 21. 07. 2020.

90 Mukoro, D. O., O. Yamusa & S. O. Faboyede, *The role of forensic accounting in fraud detection and national security*. *Bharati IMSR Journal*. 1–14, Raspoloživo na: <https://bvimsr.academia.edu/BharatiIMSRJournal>, pristupljeno 08. 08. 2021.

91 O’Connell, S. & J. R. Bourassa (2003), *Bankruptcy: Does Your Legal Team Include a Forensic Accountant?* *22-APR, American Bankruptcy Institute Journal*, 22(3), 38–60.

ju potrebu za obrazovanjem u oblasti forenzičkog računovodstva.⁹² Integracija računovodstvenih, revizorskih i istražnih veština stvara specijalnost poznatu kao forenzičko računovodstvo. Forenzičko računovodstvo pruža analizu računovodstvenih informacija koje su sudu prikladne, što će predstavljati osnovu za diskusiju, raspravu i konačno rešavanje sporova.⁹³ Pružajući veće provere i rigoroznije ispitivanje računovodstvenih podataka, forenzički računovođa ne samo da služi kao brana za odvratanje od prakse „kreativnog računovodstva,” već i konsoliduje napore usmerene na jačanje odgovornosti.⁹⁴

Pre više od jedne decenije, lideri računovodstvene profesije počeli su da pozivaju edukatore da pružaju obrazovanje iz forenzičkog računovodstva, delimično zahvaljujući obelodanjenim skandalima u vezi sa finansijskim izveštavanjem i nedostatkom škola koje pružaju ovo obrazovanje.⁹⁵ U domenu razvoja profesije forenzičkog računovođa prednjače Sjedinjene Države. Početkom ovog veka, AICPA je identifikovala nedostatak vezan za programe koji se odnose na prevare na univerzitetima u Sjedinjenim Državama – samo 19 univerziteta je imalo odvojene kurseve za prevare.⁹⁶ Kao odgovor na ovo stanje, 2002. godine ACFE je uspostavio sveobuhvatan program podrške obrazovanju na osnovnom nivou koji je obezbedio besplatne nastavne resurse za pomoć univerzitetima u razvoju kurseva forenzičkog računovodstva i još 20 programa. Pored toga, *West Virginia University* je nastavio u pravcu podrške forenzičkom računovodstvu s projektom, koji je podržao Nacionalni institut za pravosuđe, tako što je pripremio modele smernica nastavnog plana i programa za nastavnike, studente kao i za poslodavce, kako bi razvili razumevanje znanja, veština i sposobnosti neophodnih za uspeh u rastućem polju forenzičkog računovodstva.⁹⁷ U radu su predstavili pregled modela nastavnih planova i programa *West Virginia University*.⁹⁸ U radu Seda & Kramer⁹⁹ prezentovan je detaljan pregled svih američkih koledža i univerziteta koji nude odvojene kurseve forenzičkog računovodstva.

92 Peterson, O. K. (2015), *Forensic accounting and fraud A review of literature and policy implications*, *International Journal of Accounting and Economics Studies*, 3(1), 63–68.

93 “What is Forensic Accounting”, raspoloživo na: <https://www.forensicaccounting.com/one.htm>, pristupljeno 01. 07. 2021.

94 Marianne, O. (2012), *Forensic accounting and the law: The forensic accountant in the capacity of an expert witness*. *Covenant University. MPRA Paper No. 38180*. Raspoloživo na: <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/38180/>, pristupljeno 01. 05. 2021.

95 Kramer, B., M. Seda & G. Bobashev (2017), *Current opinions on forensic accounting education*, *Accounting Research Journal*, 30(3), 249–264, <https://doi.org/10.1108/ARJ-06-20.15-0082>.

96 Peterson, B. & B. Reider (2001), *An examination of forensic accounting courses: content and learning activities*, *Journal of Forensic Accounting*, 2, 25–42.

97 Kranacher, M., B. Morris, T. Pearson & R. Riley (2008), *A model curriculum for education in fraud and forensic accounting*, *Issues in Accounting Education*, 23(4), 505–519.

98 Seda, M. & B. K. P. Kramer (2008), *The Emergence of Forensic Accounting Programs in Higher Education*, *Management accounting*, 9(3), 15–23.

99 Seda, M. & B. P. Kramer (2014), *An Examination of the Availability and Composition of Forensic Accounting Education in the United States and Other Countries*, *Journal of Forensic & Investigative Accounting*, 6(1), 1–46.

Najefikasniji način sprečavanja prevara u preduzećima je uvođenje eksperata i inspektora za nadgledanje i otkrivanje prevarnih radnji u finansijskim izveštajima preduzeća.¹⁰⁰ Istražitelji prevarnih radnji obuhvataju širok spektar profesija, uključujući revizore, računovođe, istražitelje prevara, stručnjake za sprečavanje gubitka, advokate, edukatore i kriminologe. Iako ispitivači prevara mogu da rade samostalno, mnogi od njih su članovi ACFE, profesionalne organizacije osnovana 1988. godine sa ciljem da se unapredi otkrivanje i sprečavanje prevara. Dvojica autora poglavlja u ovoj knjizi, Nikola Vuksanović i Sefan Milojević, stekli su zvanje CFE – ovlašćeni istražitelj prevara koju pruža ova međunarodno priznata i prepoznata anti-fraud organizacija. Istražitelji prevara pružaju širok spektar usluga za preduzeća i vladine agencije, ili kao zaposleni ili kao nezavisni konsultanti. Konkretno, ispitivač prevarnih radnji može pomoći u istrazi prevare pribavljanjem dokaza, uzimanjem izjava i pisanjem izveštaja.¹⁰¹

Istražitelji prevara, kao što su forenzičke računovođe, takođe mogu biti u mogućnosti da otkriju i identifikuju indikatore prevare vezane za bankrotstvo, kao što su:¹⁰²

- nepridržavanje uobičajene poslovne evidencije;
- nepotpune ili nedostajuće knjige i zapisi;
- neobično iscrpljivanje imovine neposredno pre podnošenja;
- prikrivanje imovine;
- ponašanje van uobičajenog posla ili industrijskih standardnih praksi;
- početak sličnog posla u blizini ili posle podnošenja;
- neizmirivanje poreskih obaveza;
- složena korporativna struktura i odnosi;
- zabuna poverilaca u pogledu korporativne strukture;
- evidencija parnice koja uključuje kršenje ugovora, lažne prezentacije i prevare;
- nedavni odlazak službenika, direktora dužnika ili ključnih poslovnih partnera;
- česte izmene finansijskih rasporeda, izveštaja o finansijskim poslovima i mesečnog poslovanja;
- izveštaji;

¹⁰⁰ Machen, M. J. & R. E. Richards (2004), *The use of fraud examiners in the battle against occupational fraud and abuse*, *Journal of Investment Compliance*, 5(3), 67–71, doi: 10.1108/15285810410636514.

¹⁰¹ Ibidem.

¹⁰² O'Connell, S. & J. R. Bourassa (2003), *Bankruptcy: Does Your Legal Team Include a Forensic Accountant?* 22-APR, *American Bankruptcy Institute Journal*, 22(3), 38–60.

- nemogućnost kontaktiranja direktora dužnika kod dužnika;
- navedena lokacija;
- često poslovanje s gotovinom;
- prenos imovine na akcionare, insajdere, i rođake, neposredno pre podnošenja;
- isplata kredita direktorima, insajderima i rođacima neposredno pre podnošenja;
- odsustvo obrazovanih službenika koji bi svedočili na inicijalnom sastanku s poveriocima;
- pitanja bez odgovora ili nepotpune informacije o rasporedu aktivnosti s dužnicima;
- nedoslednosti u nedavnim finansijskim izveštajima, poreskom povraćaju, kao i rasporedu aktivnosti i izjavama dužnika o finansijskim poslovima;
- naglo iscrpljivanje zaliha nakon bankrota;
- predstava bez prihvatljivog objašnjenja;
- naduvane plate, bonusi ili podizanje gotovine koju su napravili direktori, akcionari, insajderi ili rođaci; i
- transakcije sa ne-dužničkim zavisnim preduzećima, roditeljske kompanije ili povezane kompanije u vlasništvu.
- ista povezana lica ili subjekti.

Prevara može predstavljati poseban akutni rizik za kompanije u blizini ili u finansijskoj nevolji, kao vreme uprave, a pažnja će se možda usmeriti na upravljanje krizama pre nego na internim računovodstvenim praksama. Jednom kada je pokrenut stečajni postupak, istražitelj prevara može u određenim slučajevima biti u mogućnosti da pomogne pravnom licu kao savetnik za sledeće usluge:¹⁰³

- pregledanje finansijskih izveštaja preduzeća zbog sumnjivih ili neobičnih transakcija;
- analiziranje potencijalnih lažnih transfera;
- pripremanje analize finansijskih sredstava pre i posle verifikacije izveštaja;
- lociranje preusmerenih sredstava ili imovine dužnika;
- identifikovanje prisvojene imovine;
- identifikovanje reverzibilnih insajderskih transakcija;
- procenjivanje faktora koji doprinose dužnikovom trenutnom finan-

¹⁰³ *Ibidem*; Machen, M. J. & R. E. Richards (2004), *The use of fraud examiners in the battle against occupational fraud and abuse*. *Journal of Investment Compliance*, 5(3), 67–71, doi: 10.1108/15285810410636514.

- sijskom stanju i budućoj održivosti;
- analiziranje mesečnih operativnih izveštaja kako bi se utvrdili poslovni trendovi i problemi; i
 - analiziranje diskutabilne računovodstvene prakse.

U određenim slučajevima, istražitelj prevara može pružiti podršku pravnom savetniku zaduženom da otkriva prevare. U toku izvođenja interne korporativne istrage, advokat može zatražiti pomoć u procesu prikupljanja činjenica.¹⁰⁴ Povećanje potražnje za forenzičkim računovođama rezultiralo je značajnim rastom broja sertifikata za forenzičko računovodstvo, kao i broja korporacija koje izdaju sertifikate za forenzičko računovodstvo.¹⁰⁵ Usvajajući Huberov argument (2012)¹⁰⁶ da je forenzičko računovodstvo postalo profesija, u radu su istraživali da li je potrebno regulisati forenzičko računovodstvo i sertifikaciju u polju forenzičkog računovodstva. Nekoliko nedavnih istraživanja je ukazalo na značajne probleme u profesiji forenzičkog računovodstva i industriji sertifikacije u polju forenzičkog računovodstva. Neuspeh forenzičkih računovodstvenih korporacija da otkriju pravni status ili kvalifikacije njihovih službenika i direktora, i drugi propusti, navode se u prilog prethodnoj konstataciji.

¹⁰⁴ Machen, M. J. & R. E. Richards (2004), *The use of fraud examiners in the battle against occupational fraud and abuse*, *Journal of Investment Compliance*, 5(3), 67-71, doi: 10.1108/15285810410636514.

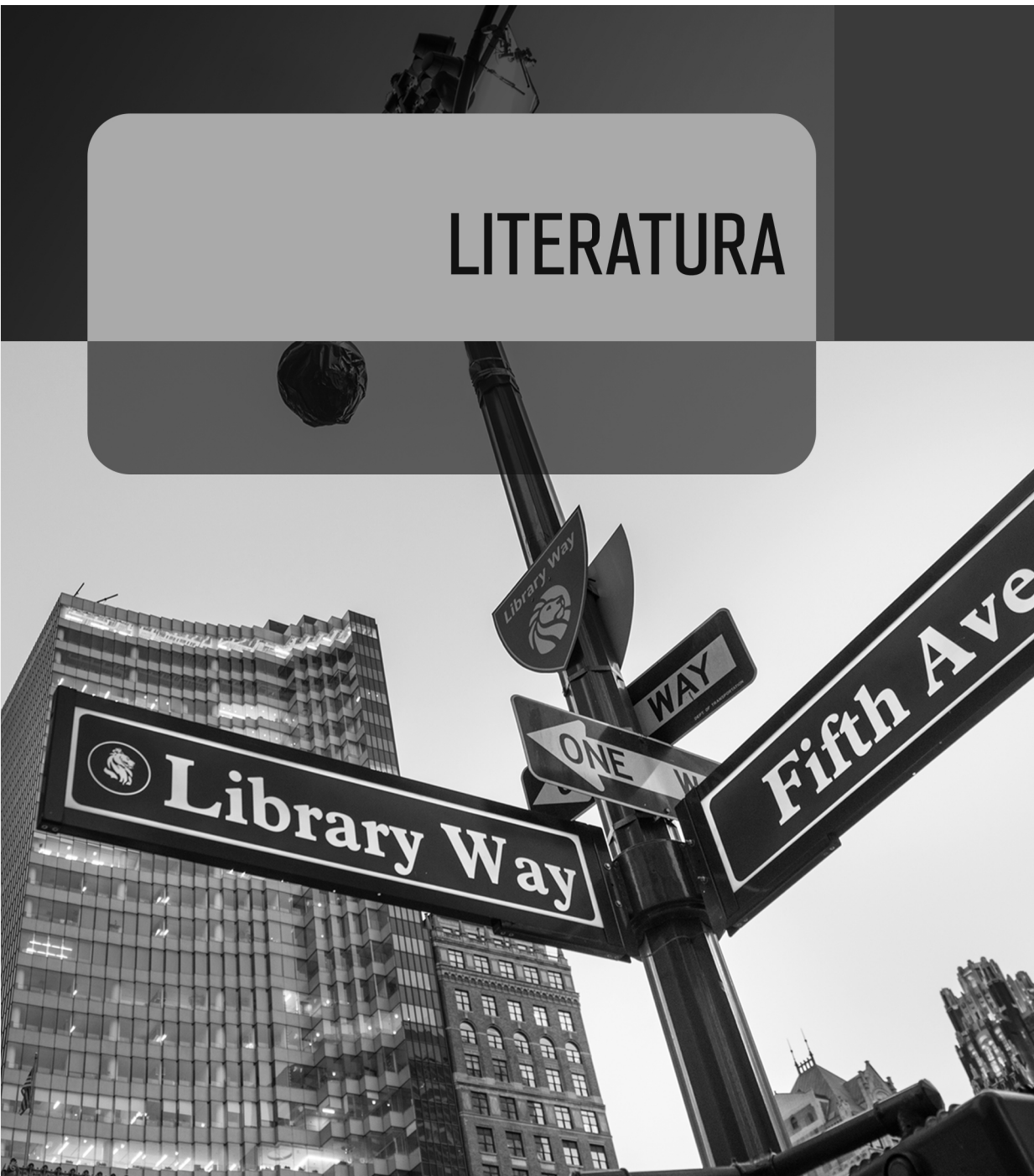
¹⁰⁵ Dennis, H. Wm. (2012), *Is Forensic Accounting in the United States Becoming a Profession?* *Journal of Forensic & Investigative Accounting*, 4(1), *Raspoloživo na. SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2041755>*.

¹⁰⁶ *Ibidem*.

LITERATURA

1. Adhikari, B. K., A. Agrawal & J. Malm (2015), "Do women stay out of trouble? Evidence from corporate litigation", working paper, Miami University, Oxford, OH, Raspoloživo na: <http://ssrn.com/abstract=2627846>, pristupljeno 12. 02. 2021.
2. Agnew, R. (2002), *Experienced, Vicarious, and Anticipated Strain: An Exploratory Study Focusing on Physical Victimization and Delinquency*. *Justice Quarterly*, 19, 603–632; Agnew, R. (2006), *Pressured Into Crime: An Overview of General Strain Theory*. New York: Oxford University Press; Agnew, R, Brezina, T, Wright, J. P., and Cullen, F. T. (2002). Strain, Personality Traits, and Delinquency: Extending General Strain Theory. *Criminology*, 40, 43–72.
3. Alabdullah, T. T. Y., M. M. A. Alfadhl, S. Yahya & A. M. A. Rabi (2014), The Role of Forensic Accounting in Reducing Financial Corruption: A Study in Iraq, *International Journal of Business and Management*, 9(1), 26–34.
4. Alam, P. (2009), An historical perspective on fraud detection: From bankruptcy models to most effective indicators of fraud in recent incidents, *Journal of Forensic & Investigative Accounting*, 1(1), 1–27.
5. Apostolou, B., J. M. Hassell, S. A. Webber & G. A. Summers (2001), The Relative Importance of Management Fraud Risk Factors, *Behavioral Research in Accounting*, 13(1), 1–24, DOI:10.2308/BRIA.2001.13.1.1.
6. Australian Bureau of Statistics (ABS) (1994). *Prisoners in Australia 1994: Results of the 1994 Prison Census*, Canberra, ABS.
7. Ayas, Ö. (2021), The intersection of law and business: Forensic accounting in Turkey, *Academia Letters*, Article 2688. <https://doi.org/10.20935/AL2688>.
8. Barnes, J. (2020), Fraud detection: forensic accounting education and cfe designation impact on auditor's confidence level, *Journal of Accounting and Finance*, 20(4), 62–75.
9. Behel, V. (2021), Perspective of Forensic Accounting in India, *International Journal of Research and Analysis in Commerce and Management – IJARCM*, 1(1), 46–53.
10. Benson, M. L. & P. Gottschalk (2015), Gender and white-collar crime in Norway: An empirical study of media reports, *International Journal of Law, Crime and Justice*, 43(4), 535–552. doi:10.1016/j.ijlcrj.2015.01.001.
11. Bierstaker, J. L., R. G. Brody & C. Pacini (2006), Accountants' perceptions regarding fraud detection and prevention methods, *Managerial Auditing Journal*, 21(5), 520–535. <https://doi.org/10.1108/02686900610667283>.
12. Blessing, I. N. (2015), Empirical analysis on the use of forensic accounting techniques in curbing creative accounting, *International Journal of Economics, Commerce and Management*, III(1), Raspoloživo na: <http://ijecm.co.uk/> ISSN 2348 0386, datum pristupa 11. 08. 2020.

13. Bobi'an, N. & D. Dumitrescu (2017), The Relevant Skills for Forensic Accountants – Can the Romanian Accounting Education Programs offer them? *Ovidius University Annals: Economic Sciences Series*, XVII (1), 419–423.
14. Bolgna, J. G. & R. J. Linquist (1995), *Fraud auditing and forensic accounting*. New York: Wiley.
15. Bryan, D., T. Janes & S. L. Tiras (2014), The Role that Fraud has on Bankruptcy and Bankruptcy, *Emergence ournal of Forensic & Investigative Accounting*, 6(2), 126–156.
16. Cenap, I. (2014), Common grounds of accounting scandals reflected on Wikipedia, *Journal of Money Laundering Control*, 17(4), 440–474. <http://dx.doi.org/10.1108/JMLC-10-2013-0037>.
17. Choo, K-K.R. (2008), Politically exposed persons (PEPs): risks and mitigation, *Journal of Money Laundering Control*, 11(4), 371–387. <http://dx.doi.org/10.1108/13685200810910439>.
18. Clinton, F. (2015), Looking through the fraud triangle: a review and call for new directions. *Meditari Accountancy Research*, 23(2), 175 – 196, <http://dx.doi.org/10.1108/MEDAR-02-2015-0009>.
19. Cohen, J., G. Krishnamoorthy & A. Wright (2004), The corporate governance mosaic and financial reporting quality, *Journal of Accounting Literature*, 23, 87–152.
20. Criminal Profiling: How It All Began, raspoloživo na: <https://www.psychologytoday.com/us/blog/shadow-boxing/201403/criminal-profiling-how-it-all-began>, pristupljeno 02. 03. 2021.
21. Crumbley, D. L., L. E. Heitger & G. S. Smith (2005), *Forensic and Investigative Accounting*, CCH Incorporated, Chichago.
22. Cumming, D., T. Y. Leung & O. Rui (2015), Gender diversity and securities fraud, *Academy of Management Journal*, 58(5), 1572–1593.
23. Cvetković, D., D. Mićović & M. Tomić (2019), Operational risk management in banking and business forenzics. Zbornik radova Međunarodnog naučnog skupa “Dani Arčibalda Rajsa”, Vol. II, Kriminalističko-policijski univerzitet, Beograd, str. 201–216.
24. Cvetković, D. i A. Petković (2017), Kreativno računovodstvo: od upotrebe do zloupotrebe. *Ekonomski vidici*, 4, 307–321.
25. Dennis. H. Wm. (2012), Is Forensic Accounting in the United States Becoming a Profession? *Journal of Forensic & Investigative Accounting*, 4(1), Raspoloživo na. SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2041755>.
26. DiGabriele, J. A. & Wm. D. Huber (2015), Topics and methods in forensic accounting research, *Accounting Research Journal*, 28(1), 98–114. <http://dx.doi.org/10.1108/ARJ-08-2014-0071>.
27. Edmonds, M., K. Sorensen & M. Stallings (2021), The Invisible Fraud: The

- Impact of Inattentive Blindness on Auditor Fraud Detection, *Journal of Forensic Accounting Research*, <https://doi.org/10.2308/JFAR-2019-500>.
28. Examination of Expert Witnesses “What is Forensic Accounting” Raspoloživo na: <http://www.forensicaccounting.com/one.htm>, datum pristupa 21. 07. 2020.
 29. Fleming A. S., D. R. Hermanson, M-J. Kranacher & Jr. R. A. Riley (2016), Financial Reporting Fraud: Public and Private Companies, *Journal of Forensic Accounting Research*, 1(1), A27–A41. <https://doi.org/10.2308/jfar-51475>.
 30. Fraud and Scams, raspoloživo na: <https://www.lincs.police.uk/reporting-advice/fraud-and-scams/>, pristupljeno 02. 11. 2020.
 31. Friedrich, C. (2021), Private Investigations and Self-Disclosure of Suspected Fraud: Experimental Evidence on Forensic Accounting Services, *Behavioral Research in Accounting*. <https://doi.org/10.2308/BRIA-2020-045>.
 32. Goldmann, P. D. (2010), *Financial Services Anti-Fraud Risk and Control Workbook*, John Wiley & Sons, Inc.
 33. Gottfredson, Michael R. & Travis Hirschi (1990), *A General Theory of Crime*. Stanford, CA: Stanford University Press.
 34. Greenberg, T. S., L. Gray, D. Schantz, C. Gardner & M. Latham (2010), *Politically Exposed Persons Preventive Measures for the Banking Sector*. The International Bank for Reconstruction and Development. Washington DC.
 35. Guan, L., K. Kaminski & T. Wetzel (2007), Can Investors Detect Fraud Using Financial Statements: An Exploratory Study, *Advances in Public Interest Accounting*, 13, 17–34. doi:10.1016/s1041-7060(07)13002-9.
 36. Healy, M. P. & M. J. Wahlen (1999), A review of the earnings management literature and its implications for standard setting, *Accounting Horizons*, 13(4), 365–383.
 37. Heitger, L. E. & D. L. Heitger (2008), Incorporating Forensic Accounting and Litigation Advisory Services into the Classroom, *Issues in Accounting Education*, 23(4), 561–572, <https://doi.org/10.2308/iace.2008.23.4.561>.
 38. Hermanson D. R., S. E. Justice, S. Ramamoorti & Jr. R. A. Riley (2017), Unique Characteristics of Predator Frauds, *Journal of Forensic Accounting Research*, 2(1), A31–A48. <https://doi.org/10.2308/jfar-51747>.
 39. Hossain, D. M., MD. S. Alan & M. M. M. Mazumder (2020), Forensic Accounting and Fraud Investigation: A Conceptual Summary, *The cost and management*, 48(6), 4–11.
 40. <https://ceccar.ro/ro/>, pristupljeno 12. 05. 2021.
 41. <https://frauds-detection.com/scams-vs-frauds>, pristupljeno 02. 02. 2020.
 42. Huber, W. (2014), Forensic accounting: an Anglo-American comparison – forensic accounting in the U.S.A. *Journal of Forensic & Investigative Accounting*, 6(3), 154–170.

43. Ibrahim, N., J. Angelidis & I. M. Tomic (2009), Managers' attitudes toward codes of ethics: are there gender differences? *Journal of Business Ethics*, 90(S3), 343–353.
44. Iqbal, Z., O. Sewon & H. Baek (2006), Are Female Executives More Risk-Averse than Male Executives? *Atlantic Economic Journal*, 34(1), 63–74, DOI: 10.1007/s11293-006-6123-9.
45. Islam, J., H. Rahman & M. D. Hossan (2011), Forensic Accounting as a Tool for Detecting Fraud and Corruption: An Empirical Study in Bangladesh, 1–14.
46. Kessler, R. (2012), *The Secrets of the FBI*. Broadway Paperbacks, New York.
47. Knežević, S., A. Mitrović & D. Cvetković (2019), The role of auditing profession in detecting frauds in financial statements. *NBP: Nauka-Bezbednost-Policija. Kriminalističko policijski univerzitet*, 2, 97–109.
48. Kramer, B., M. Seda & G. Bobashev (2017), Current opinions on forensic accounting education. *Accounting Research Journal*, 30(3), 249–264, <https://doi.org/10.1108/ARJ-06-2015-0082>.
49. Kranacher, M., B. Morris, T. Pearson & R. Riley (2008), A model curriculum for education in fraud and forensic accounting, *Issues in Accounting Education*, 23(4), 505–519.
50. Larcker, D. F. & A. A. Zakolyukina (2012), Detecting Deceptive Discussions in Conference Calls. Rock center for corporate governance, Working paper series no. 83, pp. 1–71.
51. Lenard, M. J., B. Yu, E. York & S. Wu (2017), Female business leaders and the incidence of fraud litigation, *Managerial Finance*, 43(1), 59–75. doi:10.1108/mf-04-2016-0123 (p. 72).
52. Lim, F. X. (2021), Emerging Technologies To Detect Fraud in Audit Testing: A Perception of Malaysian Big Four Auditors. Raspoloživo na: SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3877347> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3877347>, pristupljeno 30. 03. 2020.
53. Machen, M. J. & R. E. Richards (2004), The use of fraud examiners in the battle against occupational fraud and abuse, *Journal of Investment Compliance*, 5(3), 67–71, doi: 10.1108/15285810410636514.
54. Magro, C. B. D. & P. Da Cunha (2017), Red flags in detecting credit cooperative fraud: the perceptions of internal auditors, *Review of Business Management*, 19(65), 469–491. doi:10.7819/rbgn.v19i65.2918.
55. Majid, W. Z. N. A., E. A. A. Wahab, H. Haron, D. Agustia & M. Nasih (2021), Nonaudit services, audit committee characteristics and accruals quality in Malaysia, *Asian Journal of Accounting Research*, Vol. ahead-of-print No. ahead-of-print. <https://doi.org/10.1108/AJAR-09-2020-0090>.
56. Marianne, O. (2012), *Forensic accounting and the law: The forensic accountant in the capacity of an expert witness*. Covenant University.

- MPRA Paper No. 38180. Raspoloživo na: <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/38180/>, pristupljeno 01. 05. 2021.
57. Mukoro, D. O., O. Yamusa & S. O. Faboyede, The role of forensic accounting in fraud detection and national security. *Bharati IMSR Journal*, 1–14, Raspoloživo na: <https://bvimsr.academia.edu/BharatiIMSRJournal>, pristupljeno 8.8.2021.
 58. O'Connell, S. & J. R. Bourassa (2003), Bankruptcy: Does Your Legal Team Include a Forensic Accountant? 22-APR, *American Bankruptcy Institute Journal*, 22(3), 38–60.
 59. Onumah, R. M., S. N. Y. Simpson & A. Kwarteng (2021), Ethics and curriculum design of accounting programmes in a developing country: a qualitative insight, *Accounting Education*, <https://doi.org/10.1080/09639284.2021.1963295>.
 60. Ozili, P. K. (2020), Advances and issues in fraud research: a commentary, *Journal of Financial Crime*, 27(1), 92-103, <https://doi.org/10.1108/JFC-01-2019-0012>.
 61. Özkul, F. U. & A. Pamukçu (2012), Fraud Detection and Forensic Accounting, In book: *Emerging Fraud: Fraud Cases from Emerging Economies*, Caliyurt, K. & Idowu, S.O. (Eds.), pp.19–41, Springer Berlin Heidelberg, DOI:10.1007/978-3-642-20826-3_2.
 62. Pedneault, S., F. Rudewicz, M. Sheetz & H. Silverstone (2012), *Forensic Accounting and Fraud Investigation*, CPE Edition. John Wiley & Sons, Inc.
 63. Peterson, B.K. (2003), Fraud Education for Accounting Students, *Journal of Education for Business*, 78(5), 263–267. doi:10.1080/08832320309598612.
 64. Peterson, B. & B. Reider (2001), An examination of forensic accounting courses: content and learning activities, *Journal of Forensic Accounting*, 2, 25–42.
 65. Peterson, O. K. (2015), Forensic accounting and fraud A review of literature and policy implications, *International Journal of Accounting and Economics Studies*, 3(1), 63–68.
 66. Petković, A. & D. Cvetković, D. (2018), Interne kontrole protiv kriminalnih radnji u funkciji pouzdanog finansijskog izveštavanja, *Revizor*, 21(82), 33–44.
 67. Price Waterhouse (1985), *Challenge and Opportunity for the Accounting Profession Strengthening the Public's Confidence* (New York: Price Waterhouse); Uretsky, M. (1980). An Interdisciplinary Approach to the Study of Management Fraud, in Elliott, R. K. and WUlingham, J. J. (eds), *Management Fraud Detection and Deterrence* (Princeton, NJ: PetroceUi Books, 1980).
 68. Rasey, M. (2009), History of forensic accounting, 30 June 2009. Raspoloživo na: http://www.ehow.com/about_5005763_history-forensic-account-

- ing.html, pristupljeno 19. 11. 2020.
69. Rathnasiri, U. A. H. A. & R. M. S. Bandara (2017), The Forensic Accounting in Sri Lanka “Perception of Professional Accountants”, *Kelaniya Journal of Management*, 6(2), 68–82. DOI: <http://doi.org/10.4038/kjm.v6i2.7546>.
 70. Rezaee, Z. (2002), *Financial statement fraud: prevention and detection*, Wiley, New York, NY.
 71. Richards, L. Speech by SEC Staff: “Why Does Fraud Occur and What Can Deter or Prevent it?” Raspoloživo na: <https://www.sec.gov/news/speech/2008/spch090908lar.htm>, pristupljeno 23. 08. 2021.
 72. Rostami, V. & L. Rezaei (2021), Corporate governance and fraudulent financial reporting, *Journal of Financial Crime*, Vol. ahead-of-print No. ahead-of-print. <https://doi.org/10.1108/JFC-07-2021-0160>.
 73. Rufus, R. J., R. S. Miller & W. Hah (2015), *Forensic Accounting, Global Edition*, Pearson Education Limited.
 74. Saluja, S., A. Aggarwal & A. Mittal (2021), Understanding the fraud theories and advancing with integrity model, *Journal of Financial Crime*, Vol. ahead-of-print No. ahead-of-print. <https://doi.org/10.1108/JFC-07-2021-0163>.
 75. Seda, M. & B. Kramer (2009), State of forensic accounting tracks at the university undergraduate/ graduate levels and the related need to change the educational model used in accounting, *Journal of Forensic Studies in Accounting and Business*, 1(1), 23–50.
 76. Seda, M. & B. K. P. Kramer (2008), The Emergence of Forensic Accounting Programs in Higher Education, *Management accounting*, 9(3), 15–23.
 77. Seda, M. & B. P. Kramer (2014), An Examination of the Availability and Composition of Forensic Accounting Education in the United States and Other Countries, *Journal of Forensic & Investigative Accounting*, 6(1), 1–46.
 78. Seda, M. A., K. B. Peterson & D. L. Crumbley (2019), An Examination of Computer Forensics and Related Certifications in The Accounting Curriculum, *Journal of Digital Forensics, Security and Law*, 14(1), 1-23, Raspoloživo na: <https://commons.erau.edu/jdfsl/vol14/iss1/4>, pristupljeno 28. 08. 2021.
 79. Simons, M. (1996), Profiling an Internal Fraudster, Raspoloživo na: <https://www.aol.com/>, pristupljeno 05. 05. 1998.
 80. Simpson, S. S. (2009), *The Criminology of White-Collar Crime*. Simpson, S.S. & Weisburd, D. (Eds) Springer Science & Business Media.
 81. Smith, G. S. & D. L. Crumbley (2009), How divergent are pedagogical views toward the fraud/forensic accounting curriculum? *Global Perspectives on Accounting Education*, 6, 1–24.
 82. Steffensmeier, D. J., J. Schwartz & M. Roche (2013), Gender and twenty-first-century corporate crime: female involvement and the gender gap in Enron-era corporate frauds, *American Sociological Review*, 78(3), 448–476.

83. Van Akkeren, J. K. & J-A. Tarr (2021), The application of experiential learning for forensic accounting students: the Mock trial. *Accounting Education*, <https://doi.org/10.1080/09639284.2021.1960573>.
84. Volny, P. (2013), *Understanding financial frauds and scams*. The Rosen Publishing Group, Inc, New York, NY.
85. Wells, J. (2011), *Corporate Fraud Handbook: Prevention and Detection*, John Wiley and Sons Publishing, Hoboken, NJ.
86. What is Forensic Accounting”, raspoloživo na: https://www.forensicaccounting.com/_one.htm, datum pristupa 01. 07. 2021.
87. Wolfe, D. & D. Hermanson (2004), The fraud diamond: considering the four elements of fraud. *The CPA Journal*, 74(12), 38–42; Clinton, F. (2015). Looking through the fraud triangle: a review and call for new directions. *Meditari Accountancy Research*, 23(2), 175–196. <http://dx.doi.org/10.1108/MEDAR-02-2015-0009>.
88. Yusheng, K. (2019), Evaluating postgraduate students’ awareness of forensic accounting as a tool for fraud detection and prevention, *International Journal of Economics, Commerce and Management*, 7(9), 329–326.
89. Zimon, G., A. Andrea, T. Hossein, S. Seyedmohammadali & D. Ebrahim (2021), Earnings Management, Related Party Transactions and Corporate Performance: The Moderating Role of Internal Control. *Risks*, 9, 146. <https://doi.org/10.3390/risks9080146>.

